

²⁵ Описание украинских замков. // Киевская старина. 1984. Август.

²⁶ Див.: Селянський рух на Україні 1569-1647 рр. Збірник документів і матеріалів. К.: 1993. С. 512; Рибалка І. Історія України. К.: 1991. Т. 1. С. 79.

²⁷ История русов или Малой России. М.: 1846. С. 17.

²⁸ Див.: ПВЛ. С. 205, 213, 218, 219, 221-224, 226-228, 231, 232, 235-238, 244, 245, 249, 250, 253, 254, 258, 267, 270, 272, 277, 271, 289, 290, 292, 293, 300, 312, 307, 308, 310, 311, 313-318, 329, 331, 334, 335, 340-342, 344-346, 353, 357, 358, 360, 362, 364-367, 369, 373, 374, 376, 381, 385; Київський літопис. С. 182, 190-193, 203, 208, 218-222, 234, 263, 363)

ВОДА ДЛЯ ПОЛТАВИ: ДО 100-РІЧЧЯ МІСЬКОГО ВОДОКАНАЛУ

Забезпечення водою в усі часи залишалося найважливішою проблемою людства. Наявність води завжди була одним із визначальних чинників у виборі місць поселення. Міста і села завжди засновувалися на берегах річок і озер, поблизу джерел з чистою питною водою.

Від річки Лтава походить назва нашого міста. Ще в сиву давнину полтавці не тільки використовували воду для пиття, господарських, побутових потреб з Ворскли, Рогізної, Чорної та інших річок, річечок та струмків, а й вміли будувати копанки, колодязі та інші штучні джерела водопостачання. У 1997-1999 рр. науковці з Охоронної археологічної експедиції Центру охорони та дослідження пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації під керівництвом директора Центру кандидата історичних наук О. Супруненка провели розкопки майданчика будівництва готельного комплексу на Першотравневому проспекті. Археологи виявили не лише рештки 20 жител і господарських будівель IX-XIV ст., а й викопані у той період колодязі¹. Відомості про колодязі шахтного типу в Полтаві досить часто зустрічаються у документах XVII-XVIII ст.

У "Топографічному описі Малоросійської губернії 1798-1800 років" згадується один із перших у Полтаві колодязів громадського користування на території

Хрестовоздвиженського монастиря: "В оном же монастыре имеется колодезь деревяный глубиною в тридцать три сажени, над оным колодезем галерея деревянная с куполом на осьми колонах выкрашенная"². Зрозуміло, що викопати вручну колодезь на глибину майже 70 м, зробити надійну цямрину, механізм для забору води вимагало від майстрів неабиякого досвіду і кмітливості. У центральній частині міста колодязі громадського користування стали споруджувати на початку XIX ст. за наказом першого полтавського губернатора князя О. Куракіна. Один із жителів Полтави в 1816 р. у своїх нотатках зазначав, що на вулицях міста "столярної роботи красивих колодязів влаштовано за рахунок міської думи – п'ять"³. Що стосується стану водопостачання міста у середині XIX ст., то відомий полтавський історик В. Бучневич у 1858 р. пише таке: "Колодязів вирито дуже багато, бо майже кожний обиватель має на своєму подвір'ї для власних потреб колодезь; міських же або громадських – 13, у них вода переважно солонувата, і один лише, облаштований у гостинному ряду, відзначається пріснуватою водою, придатною для пиття і чаю"⁴.

З розбудовою міста, зростала чисельність його населення, погіршувалася екологічна ситуація. Забруднена річкова вода стала майже непридатною для пиття. Вода в шахтних колодязях теж перестала

відповідати санітарно-гігієнічним нормам. Через це місто все більше потерпало від епідемій. Назривала необхідність створення міського водопроводу.

Перші відомчі водопроводи в Полтаві почали споруджувати у 80-х рр.

XIX ст. у зв'язку із введенням у дію Харківсько-Миколаївської залізниці. 1871 року Полтава вже мала залізничну станцію, майстерні, де ремонтували паровози. Для забезпечення цих об'єктів водою у 1880 р. на лівому березі Ворскли збудували водонасосну станцію та проклали водопровідну мережу довжиною 240 погонних метрів. Вода з цього водопроводу використовувалася тільки для технічних потреб (промивання котлів, закачування у тендери паровозів тощо)⁵. Майже через три роки Полтавське губернське земство облаштувало на правому березі Ворскли свою водонасосну станцію, що працювала від парового локомотива і перекачувала майже невідфільтровану річкову воду вздовж кількох вулиць Подолу. Головне призначення земського водопроводу – протипожежне. Окремі господарі, які провели від магістралі водовідводи до своїх садиб, використовували воду для прання, напування худоби, поливання городів. Земська водокачка була малопотужною, працювала з перебоями, взимку взагалі не функціонувала, а водопровідний двір був справжнім розсадником антисанітарії⁶. На березі Ворскли містилася і третя водокачка, що подавала воду трубами до будинку інституту шляхетних панянок. Діяв і водопровід Полтавського благодійного закладу (на території сучасної обласної лікарні)⁷.

Перекачування води з Ворскли або із ставків, як це робилося водопроводом благодійного закладу в окремі райони міста не вирішувало головної проблеми – забезпечення населення чистою, здоровою питною водою. І тому вже у 80-90 – х роках минулого століття у Полтаві та на її околицях окремі підприємці облаштовують трубчаті колодязі артезіанського чи бруклінського типу, що уможлиблює використання глибших, ніж у шахтних колодязях, водоносних пластів. Колодязі бруклінсь-

кого типу пробивали на території окремих цегельних заводів, розташованих у низинній частині міста. Перший трубчатий колодязь артезіанського типу влаштували в 1899 р. поблизу парового млина Розенберга. Свердловину пробурили до глибини 102 метрів і там виявили водоносний пласт з доброю, придатною для пиття водою. Але, на жаль, через брак досвіду видобуток води налагодити не вдалося і незабаром свердловину занесло піском. У кінці 80-х років артезіанську свердловину заклали і в садибі Скліфосовських у Яківцях (нині північно-східна околиця міста). Артезіанський колодязь діяв добре, і його водою користувалися не лише мешканці садиб, а й селяни Яківців⁹.

У 1895 р. інженер Г. Крушель на території казенних винних складів (Сінна, а нині Площа Незалежності) влаштував артезіанський колодязь. Глибина свердловини становила 115 м. Вода самопливом піднімалася на 60 м, а потім за допомогою насоса, що приводився у дію паровим локомотивом, до поверхні землі. За годину свердловина давала 1000 відер води (відро тоді було одиницею виміру рідких тіл і дорівнювало 12,25 літрам). Спорудження артезіанського колодязя обійшлося державі у 20 тис. крб¹⁰. Однак, за свідченням інженера-технолога М. Лоташевського, свердловина внаслідок технічних помилок під час її експлуатації незабаром припинила роботу¹¹.

Питання про будівництво у Полтаві сучасного технічно та економічно досконалого міського водопроводу для забезпечення населення чистою і дешевою водою не раз порушувалося громадськістю. Основний тягар у проектуванні та спорудженні водопроводу поклала на себе Полтавська міська дума та міський голова Віктор Трегубов, який сімнадцять років, з 1889 по 1906 р.р., обіймав цю відповідальну посаду.

Безпосереднім поштовхом до початку розгляду питання про спорудження водопроводу став лист полтавського губернатора О. Бельгардта до управи міської думи від 5 вересня 1896 р. Губернатор, що

безпосередньо відповідав за стан протипожежної безпеки на території губернії, вимагав від думців негайно приступити до проектування водопроводу, який можна було використовувати насамперед для гасіння пожеж у Полтаві, та віднайдення коштів на його будівництво¹².

27 вересня 1896 р. відбулося надзвичайне засідання Полтавської міської думи, де в доповіді міського голови В.Трегубова наголошувалося на необхідності спорудження водопроводу, виходячи з перспектив економіки міста, задоволення санітарно-побутових потреб його населення та протипожежної безпеки. Закінчив свою доповідь Трегубов словами: “Водопровід є справою особливої важливості і влаштування його є вкрай необхідним”¹³. Далі він надав слово Г.Крушелю, який вже мав досвід буріння артезіанських свердловин. Інженер категорично заявив, що облаштувати водопровід у Полтаві, розраховуючи на забір води з Ворскли, – справа заздалегідь приречена на невдачу, бо річкова вода надто забруднена і для пиття майже непридатна. А оскільки жителям міста була потрібна вода не лише для гасіння пожеж, а насамперед для споживання, то слід водопостачання здійснювати з артезіанських свердловин. Г.Крушель запропонував пробурити у різних частинах міста 3-4 артезіанських свердловини, кожен потужністю 12 тисяч відер води на добу. При кожній свердловині мала знаходитися автономна водопідйомна станція, відстойний басейн, водонапірна башта та водопровідна мережа. Отже, інженером було запропоновано облаштувати в місті декілька водопроводів. При цьому він обґрунтовував свій проект тим, що дума, мовляв, не має потрібних коштів для спорудження великого загальноміського водопроводу, і економічно доцільним є будівництво невеликих автономних водопроводів. Крушель брався спорудити такі водопроводи частково на власні кошти із наступним наданням йому монопольного права продавати воду населенню. Цей проект гласні міської думи не прийняли¹⁴.

На цьому ж засіданні міської думи була обрана “Особлива підготовча комі-

сія для розгляду питання про облаштування в місті Полтаві водопроводу”, у складі О.Черненка, С.Оголевця, А.Ринденкова, О.Бужинського, І.Мацієвського. До роботи комісії залучалися міський архітектор, міський інженер та інші спеціалісти. Головою водопровідної комісії став Олександр Федорович Черненко¹⁵. На цій посаді він виявив справжній талант організатора і заощадливість господаря щодо витрачання коштів, виділених на проектування та будівництво водопроводу. 1906 року, відзначаючи його великі заслуги в справі забезпечення міста чистою артезіанською водою, за рішенням Полтавської міської думи портрет О.Черненка встановили на водопідйомній станції водопроводу¹⁶.

Для реалізації сміливого задуму спорудити в Полтаві міський водопровід був потрібний досвідчений спеціаліст, який би розробив всю проектну документацію і практично очолив будівельні роботи. У травні 1897р. міська дума затвердила на посаді міського інженера та завідувача водопроводу Бронеслава Францевича Рафальського – дипломованого спеціаліста, який добре знав водопровідну справу, будову різних систем насосів, парових машин тощо.

Надзвичайно складним було питання про фінансування будівництва та обладнання водопроводу. У 1897-1899 рр. середньорічний бюджет Полтави становив 270 тис. крб. Його прибуткова і видаткова частини були повністю збалансовані. Орієнтовні ж розрахунки вартості будівництва складного господарства з водопостачання міста визначалися сумою у 300 тис. крб. Отже, вихід залишався єдиний – отримати позику у вигляді випуску облігацій під заставу міського нерухомого майна, спорудити водопровід, а потім за рахунок прибутків від продажу води розрахуватися із кредиторами. Позику передбачалося отримати на 15 років під 7% річних. Але для випуску облігацій позики необхідно було отримати дозвіл у вигляді постанови Ради міністрів Росії, затвердженої царем.

28 серпня 1897 р. Полтавська міська дума прийняла декілька важливих рішень

щодо спорудження водопроводу. По-перше, водопровід мав бути підприємством муніципальним, тобто власністю міста, що управлявся управою міської думи; по-друге, дума затвердила умови облігаційної позики для фінансування будівництва водопроводу; по-третє, В.Трегубову доручили звернутися до уряду з клопотанням про дозвіл випуску облігацій такої позики; по-четверте, оголошувався відкритий конкурс на кращий проект Полтавського міського водопроводу¹⁷.

На початку січня 1898 р. В.Трегубов побував у Санкт-Петербурзі. Там він спочатку зустрівся з міністром внутрішніх справ І.Горемікіним. Міністр схвалив ідею полтавців і обіцяв своє сприяння у цій справі. Наступний візит міський голова мав до міністра фінансів С.Вітте. Цей відомий державний діяч теж запевнив Трегубова, що облігаційну позику в розмірі 300 тис. крб. місту дозволять. 27 лютого 1898 р. постанову про дозвіл випустити вказані облігації було прийнято Радою міністрів, а імператор Микола II її затвердив¹⁸.

Між тим до березня 1898 р. на адресу водопровідної комісії Полтавської міської думи надійшли з різних міст України і Росії 8 проектів водопроводу. Вартість спорудження водопроводу, вказана в цих проектах була різною: від 175 до 500 тис. крб. Це пояснювалося різницею у довжині водопровідної мережі, діаметрі труб, обладнанні водопідйомної станції, водонапірної башти тощо. Були і проекти з-за кордону. Так, бельгійський інженер К.О.Гірхе-Півовський надіслав записку, що майбутнє підприємство з водопостачання міста має бути комплексним типу "водопровід-каналізація". Однак його проект був складений у загальних рисах, і до того ж інженер не міг визначити навіть орієнтовної суми коштів, необхідних для одночасного спорудження водопроводу і каналізації. Всі проекти водопровідна комісія направила для експертизи до Харківського технологічного інституту і звітти надійшов висновок: проекти недосконалі. Тому вирішили обійтися власними силами, і міська дума

доручила скласти остаточний проект водопроводу протягом шести місяців інженерові Б.Рафальському¹⁹.

Тим часом топографи здійснили нівелювання міста вздовж головних вулиць на відстані 39 км. Це було вкрай необхідно для проектування трас прокладання водоводів та водопровідної мережі, місць будівництва водонапірної башти і водорозбірних будок. Одночасно з цим почалося буріння у різних частинах міста розвідувальних свердловин. При цьому водопровідна комісія керувалася такою настановою: вода з глибоких водоносних пластів тільки тоді могла бути доцільним джерелом водопостачання, коли б вона, за інших задовільних умов, самопливом виходила з свердловини на поверхню землі. Всі розвідувальні свердловини пробурили на глибину до 85 м, але скрізь наслідки виявилися негативними: вода або ж була низької якості, або ж її у пласті виявлялося недостатньо.

Оскільки водопровідна комісія була твердо переконана в тому, що найбільш придатною водою для споживання населенням є саме артезіанська з глибоких пластів, вирішили вести її пошук у так званому підкрейдяному пласті. Але досвіду з буріння свердловин на таку глибину в Полтаві не було. Відомо було лише те, що у Харкові якісну питну воду в достатній кількості знайшли у артезіанських свердловинах глибиною 600 м, а в Києві – 200 м. Роботи з буріння на такі глибини часто супроводжувалися неприємними несподіванками у вигляді зустрічі з важко прохідними пісками-пливунами, кам'яними породами, псуванням інструменту. Розмір вартості таких робіт зростав прогресивно збільшенню глибини свердловини. Водопровідна комісія Полтавської міської думи вступила в переговори з шістьма фірмами у Києві, Харкові, Варшаві, спеціалісти яких мали досвід глибинного буріння. Врешті-решт уклали договір з Харківською фірмою, що запропонувала найбільш вигідні умови²⁰.

У жовтні 1898 – січні 1899 рр. проводилися роботи з буріння артезіанської свер-

дловини біля підніжжя Паняньської гори. На глибині 279 м знайшли потужний водоносний горизонт з якісною, цілком придатною для пиття водою²¹. До того ж вода зі свердловини добувалася самовиливом і у кількості, достатній для забезпечення потреб населення центральної частини міста на десятиліття. Свердловина №1 міського водопроводу за всіма технічними нормами мала експлуатуватися 25 років, а фактично діяла до 1975 року.

1 грудня 1898 р. на засіданні Полтавської міської думи був розглянутий і затверджений проект водопроводу, розроблений інженером-технологом Б.Рафальським та кошторис на його будівництво. Корисні поради щодо удосконалення проекту внесли професор Харківського університету В.Альбицький, інженери Л.Колпицін, С.Носов, М.Ольховський. Тип водопроводу визначався як “господарсько-протипожежний”. Водопровід мав щодоби давати місту 18 тис. відер води, а в перспективі в разі збільшення потужностей насосів – до 30 тис. Водопровід мав використовуватися не лише для забезпечення водою населення, а й для гасіння пожеж. З цією метою передбачалося вздовж всієї лінії водопровідної мережі встановити 154 пожежні крани (гідранти) американського типу на відстані 100 м один від одного. Протипожежна система водопроводу зумовлювала і цілодобовий режим його роботи.

За проектом вода з артезіанської свердловини №1 спочатку самопливом мала надходити у критий бетонний басейн і там відстоюватися. Поряд із свердловиною споруджувалася водопідйомна станція, у приміщенні якої (площа 240 м³) встановлювалися три насоси, що приводилися в дію трьома паровими машинами. Насоси перекачували воду із резервуару через труби головного водоводу в водонапірну башту. Загальна довжина водоводу – 400 м, діаметр труб – 25 см. Водонапірну башту заввишки 32 м і місткістю резервуару 33,2м³ мали спорудити на розі верхньої частини Паняньської та Дворянської (нині Паризької Комуни) вулиць. Далі вода, що нако-

пичувалася у водопровідній башті під тиском (за рахунок висоти башти), самопливом надходила у замкнуте кільце водовідних магістралей. Водопровідні магістралі з'єднувалися між собою у багатьох точках рознімними трубами, якими вода надходила на різні вулиці та провулки.

Згідно з проектом у центральній частині міста передбачалося прокласти труби водної мережі загальною довжиною 22,8 тис. м, діаметром від 75 до 250 мм. Глибина закладання труб у траншеї становила у середньому 3 м, що оберігало труби від промерзання взимку. Вісім водозабірних будок мали збудувати в кінці Приютської (нині Дзержинського) вулиці, на розі Дворянської (Паризької Комуни) і Монастирської (Радянської) вулиць, на Сінній (нині Незалежності) площі, на розі Ново-Полтавської (Шевченка) і Кобеляцької (Фрунзе) вулиць; у кінці Кобеляцької вулиці, на розі Першої Кобищанської (К.Лібкнехта) і Срітенської (Комсомольської) вулиць, на Велико-Тирновській (нині Першотравневий проспект) вулиці та у кінці Всесвятської (Чапаєва)²².

Для спорудження та експлуатації водопроводу вкрай необхідними були кваліфіковані кадри робітників-металістів (слюсарів-водопровідників, ковалів, токарів). Вирішення цієї проблеми ускладнювалося тим, що наприкінці ХХ ст. Полтава майже не мала підприємств металообробної промисловості. Тому міська дума доручила підряд на проведення робіт з прокладання водопровідної мережі досвідченому майстру-практику з Катеринослава Павлу Воніфатову.

Прибувши до Полтави, П.Воніфатов у 1899 р. купив у підприємця Лобач-Жученка механічну майстерню, що містилася у Миколаївському (нині Першотравнево-му) провулку, з усім обладнанням та інструментами і найняв туди для роботи молодих робітників П.Мудрака, М.Губу, Є.Черкаса, С.Лавриненка та ін. Деякі з них пізніше стали кадровими працівниками Полтавського міського водопроводу. Так, слюсар-водопровідник С.Лавриненко у 20-і роки першим із співробітників тресту

“Водосвітло” отримав звання “Герой праці” та був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора²³.

Окрім того у майстерні П.Воніфатова працювали робітники з Санкт-Петербурга, Москви та інших промислових центрів, вислані до Полтави за участь у страйковому русі. Видатний письменник В.Короленко, який мешкав тоді в місті, робив усе можливе, щоб полегшити долю робітників-засланців. Зокрема, В.Короленко, який був особисто знайомий із завідувачем міського водопроводу Б.Рафальським, домовився з ним про те, щоб кілька робітників-засланців прийняли на роботу до майстерні П.Воніфатова. За рекомендацією Рафальського, Воніфатов зарахував на посаду старшого майстра К.Трирога, слюсаря І.Колеснікова, яких свого часу вислали з Києва як організаторів страйку металістів²⁴.

Введення у дію артезіанської свердловини №1 уможливило приступити до будівництва основних споруд водопроводу та прокладання водопровідної мережі. Для будівництва водозабірної станції, водонапірної башти, водозабірних будок необхідно було майже мільйон штук високоякісної цегли. Спроби управи Полтавської міської думи домовитися із власниками цегельні про постачання їхньої продукції результатів не дали – цегла або ж не відповідала встановленим для таких споруд стандартам, або ж коштувала занадто дорого. Тому 1899 року ввели в дію муніципальний цегельний завод неподалік від яру в кінці Колонійської (нині Сковороди) вулиці, де знайшли поклади якісної глини. Будівництво цегельного заводу коштувало місту 41 тис. крб. Але вже 1900 року муніципальний завод дав Полтаві 1721 тис. штук дешевої та якісної цегли. Основна частина цієї продукції – 836 тис. штук цегли пішла на спорудження водопроводу, а решта – для будівництва приміщень шкіл міста. У наступні роки цегельний завод діяв як рентабельне підприємство і стабільно давав місту 8% річних на вкладений капітал²⁵.

Роботи з будівництва водопідійомної станції, водонапірної башти, прокладання

водопроводів, водопровідної мережі розпочалися 1899 року, але повною мірою розгорнулися з ранньої весни наступного року.

Їх встигли завершити вчасно до настання холодів. У жовтні-листопаді 1900 р. йшов монтаж насосів і парових машин на водопровідній станції. Їх поставило в Полтаву ризьке машинобудівне товариство “Монтель і К.”. Одночасно з цим встановлювалося обладнання водонапірної башти, водозабірних будок тощо²⁷. У грудні 1900 р. Полтавський міський водопровід був офіційно відкритий і дав населенню міста чисту і дешеву артезіанську воду.

Спочатку невеликий штат водопроводу складався з інженера – завідувача (ним до 1912 року був Б.Рафальський), контролера, машиніста, двох його помічників, трьох кочегарів, чотирьох слюсарів та восьми служителів на водозабірних будках. У журналах Полтавської міської думи збереглися деякі прізвища (на жаль, без ініціалів) співробітників водопроводу перших років його експлуатації. Це машиністи Волков і Петлюра, слюсарі Трегубов і Запорожець, кочегари Данішевський, Курочкін і Склярєнко²⁸.

На момент введення водопроводу в дію було лише 70 будинкових приєднань до нього, а більшість населення отримувала воду із водозабірних будок²⁹.

У грудні 2000 року міський водопровід, який сьогодні має назву обласного державного підприємства “Полтававодоканал”, відзначає свій столітній ювілей. Нині тут задіяно понад 1400 інженерно-технічних працівників, робітників і службовців. Сучасний полтавський водопровід – це величезний і складний, озброєний найновішими українськими і зарубіжними технологіями виробничий механізм: 5 водозаборів, що подають із 600-метрової глибини по 650-кілометровій лінії водопровідної мережі жителям міста щодоби понад 127 тисяч кубометрів якісної артезіанської води.

Борис Год, Олександр Єрмак (м.Полтава)

¹ Полтаві 1100 років. Буклет Редактор Супруненко О.Б. – Полтава: ВЦ “Археологія”, 1999. – С. 4.

² Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. – К.: Наукова думка, 1977. – С. 64.

³ Гладыш К.В. Архитектура и памятники Полтавщины. Путеводитель. – Х.: Прапор, 1982. – С. 21.

⁴ Бучневич В.Е. Статистическое описание города Полтавы в 1858 году. – Полтава, 1893. – С. 10.

⁵ Журналы Полтавской Городской Думы за 1895 год. – Полтава, 1896. – С. 23.

⁶ Очерк о состоянии 2-го санитарного участка г. Полтавы и о деятельности Полтавского Городового и Санитарного Врача В.П. Товстолужского за 1899 год. – Полтава, 1900. – С. 56.

⁷ Памятная записка по постройке Полтавским Губернаторским Земством лечебницы для душевнобольных. – Полтава, 1886. – С. 7.

⁸ Россия. Полное географическое описание нашего отечества. – Т. 7. – Малороссия. – СПб, 1903. – С. 303.

⁹ Жук В.Н. Чи тільки як видатний лікар-хірург відомий нам М.В.Скліфасовський та які його зв'язки з Полтавщиною?// Наш рідний край. – Полтава, 1991. – С. 26.

¹⁰ Журналы Полтавской Городской Думы за 1896 год. – Полтава, 1897. – С. 318.

¹¹ Лоташевский Н.Н. Артезианские колодцы г. Полтавы. Доклад читанный в физико-математическом обществе. – Полтава, 1915. – С. 3.

¹² Журналы Полтавской Городской Думы за 1898 год. – Полтава, 1899. – С. 381.

¹³ Журналы Полтавской Городской Думы за 1896 год. – С. 313.

¹⁴ Там само. – С. 318.

¹⁵ Там само. – С. 320.

¹⁶ Павловский И.Ф. Полтавцы: иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. – Полтава, 1914. – С. 278.

¹⁷ Журналы Полтавской Городской Думы за 1897 год. – Полтава, 1898. – С. 132.

¹⁸ Журналы Полтавской Городской Думы за 1898 год. – С. 17, 137.

¹⁹ Там само. – С. 381, 382, 389.

²⁰ Там само. – С. 135, 136.

²¹ Лоташевский Н.Н. Артезианские колодцы г. Полтавы... – С. 22, 23.

²² Журналы Полтавской Городской Думы за 1898 год... – С. 652-659.

²³ Державний архів Полтавської області (далі: ДАПО). – Ф. Р-1505, оп. 1, спр. 478. – Арк.9-13.

²⁴ Там само. – Арк. 14.

²⁵ Журналы Полтавской Городской Думы за 1901 год. – Полтава, 1902. – С. 26.

²⁶ ДАПО. – Ф. Р-1505, оп. 1, спр. 478. – Арк. 14-16.

²⁷ Полтавские губернские ведомости. – 1900. – 29 жовтня.

²⁸ Журналы Полтавской Городской Думы за 1907 год. – Полтава, 1910. – С. 19.

²⁹ Полтавские губернские ведомости. – 1900. – 1 грудня.

БОРОШНОМЕЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО ЖИТОМИРСЬКОГО ПОВІТУ В XIX ст.

Основним продуктом харчування українців здавна був хліб - найпрекрасніший витвір розуму і рук людських. Тому переоцінити важливість борошномельного виробництва надзвичайно складно, а то і просто неможливо. Не є винятком і зернопереробна галузь Житомирського повіту Волинської губернії. Круп'яно-борошномельне виробництво Житомирщини має давні корені. Дослідник Давньоруської держави Б.А. Рибаків навіть простежує прямий зв'язок між процесом виготовлен-

ня борошна з жита - житомеленням і назвою міста Житомира, а також трактує сучасну назву міста Житомира з літописним містом Житомелем, яке згадує Воскресінський літопис¹.

На характер організації борошномельного виробництва краю значно впливали фізико-географічні й кліматичні умови. Розташовувався Житомирський повіт у східній частині Волинської губернії на кордоні з Київською губернією. За будовою поверхні розподілявся на південну ча-